

Fábián Gyula

Mikszáth Kálmán, a hagyományörző

Feltűnő és különös, de a történelem és a hagyomány hitelesebb, szenvedélyesebb az irodalmi művek lapjaira vésetten, mint bármilyen műgonddal és aprólékos méricskéléssel megírt, száraz adatokhoz kötött igaznak ítélt szövegekönyvek betűinek vallatása. Az író a történelmet szívével, fantáziájával, nép- és emberismeretével írja, soha nem szakmunkát alkot, hanem véleményt formál, hiszen általa színesebb a látás, gazdagabb az élmény, megszépül a múlt. Legnagyobb történelmi íróink: *Arany János*, *Jókai Mór*, *Mikszáth Kálmán*, de hozzájuk hasonló *Ady Endre*, vagy korunkhoz még közelebb időben *Illyés Gyula*, akik sejtéseiket is meg merték mutatni a világnak, az olvasóknak. Véleményük sohasem rejtett, hivatkozásaik nem száraz számadatokra támaszkodnak, hanem a lélekben munkáló látásokra. Az ő következtetéseik bátrak, merészek, sejtéseik nyomán a kutatók már számtalanszor bizonyították, hogy nekik volt igazuk, ők teljes élettel éltek meggyőződésüket, a tudomány gyakran – ha mert elég őszinte lenni – követte meggyőződésüket, de olyankor soha nem tévedett.

Dózsa György harcai, a parasztháború nyers, de nem tudományos kutatás patikamérlegén nem ilyen és olyan történelmi feljegyzések nyomán él bennünk, hanem ahogyan *Eötvös József*, *Szabó Pál*, *Illyés Gyula* megírták. Az érzelmi töltésekkel fűtött, bár sokszor csak képzelt napokat ők szinte átélték. Erről műveik vallanak hitelesen. Az 1848-49 utáni időket, az un. nagy társadalmi változások korát nem a történészek kutatásai, feljegyzései, vitái alapján vette tudomásul a magyar nemzet, hanem ahogyan arról *Jókai-Arany-Vajda* és a többiek szólottak, és betetőzése mindnyájuknak Mikszáth Kálmán volt, aki a forradalom utáni esztendők levegőjével gyermekként szívta magába a múltat, majd felnőttként ezer és ezerszer átélte, s olykor csak egyetlen mondatba sűrítette a hagyományt, a történelmet, miközben a parlamenti padsorokban tűnődött az akkori honatyák kis- és nagyszerűségén. Az író Mikszáth Kálmán igazán nem volt népi, ám maga volt a nép! Polgári sem volt, de a magyar nemzet felnőtt polgára volt. Minden életformát élettel élt meg, mert alakjait, hőseit a maguk természetes és hiteles mivoltukban öltöztette,

szólaltatta, gondolkodtatta, ha úgy teszik teremtette bele az életbe, amelyben otthonosan mozogtak. Pongrácz István gróf nevetségessége csak bizonyos fokig mulattató, mert szomorú, szánnivaló a magyar Don Quihote-i egyéniség, aki úgy hullott ki a világból, hogy még a könnyes elérzékenyülés fájalmát is felidézte sorsában az író. Bolond volt? Hiábavaló életet élt? Meghazudtolta a történelmet és a valóságot? Dehogy! Egy volt a tékozló magyarok sorában, mert magyar volt, sorsot hordozott, s nem úgy mint *Kölcsey Ferenc* megfogalmazásában Zrínyi, aki tékozlta híven életét a hazáért, ő egyetlen magasztos ábrándért szórta el vagyonát, örökségét, várúrként feszítette szembe magát a világgal, a fejlődéssel, mert azt akarta megmutatni: ne vessétek meg az ősóket, akik valamikor nem hiába éltek ezen a földdarabon. Lovát is Waterlonak keresztelte, s ebben a szimbolikus névadásban benne volt: velem és általam a csak engem körülvevő világgal valami olyasmi múlik el, ami számotokra nevetség, tegnap viszont ez volt az érték.

Megtörténhet, hogy Mikszáth Kálmánról való gondolataim némelyekben kételyt ébresztenek s az összehasonlítás, melyet az előzőekben idéztem, meghökkentő, tessenek hát meghallgatni *Kosztolányi Dezső* véleményét is egy villanásban, Arany Jánost és Mikszáth Kálmánt illetően. Segítség számomra az ő látása, ahogyan Kosztolányi a költőt és az írókat összehasonlítja.

"A magyar szellemet, bölcséleti, költői formában sokáig nem fejezték ki összefogóan, csak nagyszerű útmutatásokat kaptunk néhány művésztől, mert irodalmunk - akár az orosz - még nem alakított ki egységes szellemet. Legtöbbet abból a szellemből, mely csak a miénk, Arany és Mikszáth fejezhetett ki. Ahogy Arany öregkori lírai

verseiben kesernyésen mosolyogva évődik, ahogy Mikszáth szinte magára feledkezve ír le egy tájat, egy alakot, az kiáltóan és jellegzetesen magyar. Valami sajátos humor nyilatkozik itt meg, mely hasonlatos a szlávokéhoz, de még sem azonos vele, nem hangulat és érzelmesség, hanem életbölcesség, nem elmésség, hanem alázat minden dologgal szemben mélységes tartalom."

Életbölcesség - emelhetem ki Kosztolányi kifejezését. Filozófia - fokozhatom *Karácsony Sándor A cinikus Mikszáth c.* munkájából az értékek legsziporkázóbb jellemzőjét, hiszen a magyar pedagógia nagy hírű professzora Mikszáth életművéből építette föl a magyar filozófiai értékrendszert. Az anekdotázó magyart, még nagyjaink, köztük *Németh László* is, apró megrovásban részesítették, leszögezvén, hogy tréfálkozással ütik el az időt, meg a fontos megítéléseket is az íráshoz, szóban értő alkotók, akár általában a hétköznapi emberek is. Igen ám, írja Karácsony Sándor, de ezekben a mi anekdotáinkban a filozófiai értékű bölcsélet lappang. Senki nem tudott úgy élni ezzel a fegyverrel, mint Mikszáth, aki nem a megneveztetésért szólt, hanem az anekdotában rejlő tanításokért. Engedjenek meg az összehasonlítás kedvéért egyetlen szomorú történelmi korszak, Erdély függetlenségének idejét Jókai Mór és Mikszáth Kálmán megítélése alapján felidézni. Az *Erdély aranykora*, illetve a *Török világ Magyarországon c.* Jókai regényekben Apaffy Mihály szerencsétlen országlása meghozta Erdély veszedelmét. Kétségbeesett szomorúság, siralmas főúri civódások, családok elveszése és elvesztése borongják végig a nagy elbeszélő regényeit. Felzaklatottan csukjuk be az írói látás történetének lehangoló eseménysorozatát. Nincs mit hozzátegyen az olvasó, legföljebb

a maga által átélt tanulságot: a széthúzás juttatta bajba mindig a magyar nemzetet. Apaffy, Teleki emlegetése és még a harag is föllobban az olvasóban. Aztán előkerül, mert ott van kezünk ügyében egy Mikszáth novella, elsőre pár oldalas, talán a kisebb jelentőségű művek közé sorolt írás, s elolvasása után valami feloldódik az előbbi elkeseredettségéből. Somlyó vásáráról emlékezik Mikszáth, amely jelentőségét tekintve soha nem tartozott a nagy múltat hordozó erősségeink sorába. Éppen az Apaffy időkben teljességben alantas szerepet játszott: rablók, gyilkosok, fosztogatók gyűlőhelye volt, itt várták, hogy törvényes ítélet nyomán végleges büntetésüket elnyerjék. Mikszáth ide, ebbe a várba viszi törökországi rendelkezések nyomán a hiteles tanút, a csauszt, aki végignézi tíz jeles erdélyi főúr lefejeztetését, majd jelenti a magas portán, hogy az erdélyi lázadó rendek fejei porba hullottak. Igaz, hogy e főurak valamennyien erre az alkalomra díszruhába öltöztetett haramiák voltak, de erről a politikai csínyről a fejedelem, a kancellár, a bíró, a bakó, no meg a várnagy tudott, a hiteles török tanún kívül senki más. Mikszáth derűvel emlegetett történelmi elbeszélése feloldotta az indulatok egy részét Apaffyék iránt, akik Jókainál a történelem ítélőszéke elé kívánczó személységek. Ez nem jelenti, hogy Mikszáth felmentette bűneikből Erdélyország eltékozlóit, de egyetlen emberséges cselekedetük elbeszéléssel olyan vonásokat is hozzá tett emberi valóságukhoz, melyeknek nyomán teljesebbé vált képünk róluk, hiszen eddig ezt a találó, rokonszenves cselekedetüket nem ismerhettük. A vétkek, bűnök mellett valami felengedés, hiszen még a legmegáttalokodottabb ember is hordoz jótulajdonságokat. Jókai hősokeket, mártírokat, ördögi gonoszsággal felruházott szereplőket sora-

koztat műveiben. Mikszáth a maga csodálatos realizmusával meglátja, hogy a nagyok és gyöngék, folyton esendők s az eleve tehetetlennek született, a hajlítható Apaffyban a jó tulajdonságok is felülkerekedhetnek. Ady írja: tudtuk, hogy az ember esendő, s régen adós a szeretettel. De az esendő emberek egy-egy jócselekedetéből olykor kivillan valami az isteni kegyelemből s ezt a másik ember javára tudják fordítani. De ha már a történelem és a hagyományörzés pillanatait elevenítem, a Világos váráról írott mikszáthi sorokat sem hagyhatom érintetlenül. Tessék csak megfigyelni, hogy ír erről Mikszáth.

"A sors azt akarta, hogy nekünk is legyen egy »elátkozott várunk«, aminő a mesékben van, ahol kővé változik a dicsőség, ahol a szégyen üljön rá a horpadozó romokra. A magyar sereg 1849-ben Világos alatt tette le dicstelenül a fegyvert orosz kézbe. Ott törték ketté kardjukat a kétségbeesett hazafiak, ott szűrták le előbb a lovakat, azután önmagukat a huszárok, ott temették el a dicsőséget. A Báthoryak büszke várából csak néhány csonka dűledékfal nézte már ezt a nagy gyalázatot."

Szilágyi Mihály egykori vára, ahol Mátyás parancsára nevelőapja, a várúr raboskodott, az 1190-ben épített erősség Erdély s a déli végek vigyázó vára 1784-ben császári parancsra semmisült meg. A dicsőséges magyar seregek romlását már csak a romok látták. No meg az író, a kormánypárti, aki néhány keserű mondatral a magyar történelem igazságait jegyzi föl a Habsburgok áldásos működéséről. Magyarán 1848-49 jelentőségét egyetlen pillanatra sem adja föl Mikszáth, legyen rossz, vagy éppen jó kártyajárás a kaszinóban, a nagyurak asztalánál, ahol neki is osztottak lapot.

Még egy gondolatra vegyük elő Kosztolányit. "A nagy palóc nagy ember, mély író,

könyörtelen emberlátó, legenda-teremtő költő. A mese, melyet Jókai rendezett, folytatódik. De az alakok már földön járnak, van testük, kezük és lábuk, bütykük, szeplőjük. Az író ruháik, koponyaacsontjuk mögé néz, és látja, mi van a zsebükben, agyteker-cseik kacskaringóiban, tudja, hogy miből élnek, hogy mi lappang hetvenkedő szavaik mögött, hogy a hegyen-völgyön lakodalmat, a dáridót böjt és pusztulás követi. Röntgenszerűen áthatol minden berken. Kezében boncolókés van, mellyel sebészi módon kinyitja, feltárja hőseit. Félelmetes gúnyolódó, minden nyájasságában is démoni krónikás, szigorú bíró."

Fussuk végig gondolatban a *Gavallérok* történetét. Gyémántok, négylovas hintók, birtokadományozások röpködnek az esküvői vacsorán, könnyeznek a meghívottak, közben mindenki tudja: a nagy domíniumok régen elúsztak, a fényes határokat és diadémokat kölcsönözték erre az alkalomra, és a nagy esküvő után lócsös paraszt-szekeken hazadöcögő úri vendégek bundapálinkát isznak az első zsidó kocsmárosnál. Közben fölelmegetik, hogy azért minden milyen szép volt. Az illúzió, a látszat, a fenn az ernyő nincsen kas világban. Mikszáth nem haraggal ír hőseiről. Nincs benne számonkérés sem, hiszen nem ő a törvény. Természetesen nem irgalmaz a történelem-tékozlóknak, mert az örökös szembenállások, melyeknek sokszor nem volt értelme, eljátszották a régi Magyarországot. Ő előtte hiába titkolná bárki, aki vétkes volt benne, mert ő száz számra gyűjtött példák-
kal, művekkel és anekdotákkal mindig bizonyít. Nem hagyhatom e bizonyításból ezt a csaknem ritmikus prózába emelkedő leírást felidézni, amely megnesemíti az írást, a nyelvet, a gondolatot, a történelmet, melyet teljes életen át magában hordozott az

író. A *Különös házasság* csaknem kezdő sorai között találhatunk e gyönyörű részletre.

"Hej, ez a Zemplén, ez a Zemplén! Boldog annak minden röge. Azok a fölséges árnyékok járnak rajta. Azok nem múlnak el. Ott táboroznak a völgyekben, láthatatlan sátrak alatt. Nem az élők ez a föld, még az övék most is. Az élők csak azért vannak, hogy a holtak intését várják. Minden bokor, minden talpalatnyi föld felkölti az emléküket. Egy paripa nyerít valahol. Hej, mi volt ez? Egy lábnyomot lát valami elhagyatott pagonyban. Hej, nem valami sárga csizma taposta ezt? Szóval itt vannak, előlépnek a ködből, az erdő fái között elsuhanak, a forrásoknál megmutatkoznak. A mitológia is így népesítette be egykor erdeit. A keresztény világosság száműzte őket. Üres lett a föld. Ó jaj, milyen üres! De ezen a csöpp darabon helyreállt megint az ősi pogány rend. Csak nem csúf faunokkal, de pompás daliákkal. Itt élnek, járnak, suhognak, rohannak, nem tudnak innen elmúlni. De ne is tudjanak, mert ha egyszer elmúlnak, akkor az élők lesznek holtakká. És ezek a kastélyok, ezek a kúriák! Vedd le a kalapodat vándor utas, ha látod e régi kőrakásokat. Nem a gazda miatt, hisz a gazda esetleg nem sokat ér... A régi kúria nem egy embert jelentett, hanem embereket, akik azelőtt voltak és embereket, akik ezután lesznek... Nagyon kormosak a kémények. Sokat esznek. (Most egy mikszáthi megjegyzés!) Tagadni nem lehet, hogy tömérdék izzadsága ment ki a parasztnak a nemesi kéményeken konyhafüst alakjában. A kémény nagy tolvaj, de nyájias a kapu. Vagy hogy éppen azért rabló a kémény, mert a kapu barátságos? Hogy kinyílik mindenkinek. Hát még mikor nem a bejövőknek nyílik ki! Mikor a tárogató szólt, vagy a véres kardú vitéz végigszáguldot a porta

előtt, a legszebb csikóra nyerges tettek, a nyeregbe beült a legdelibb családtag, megcsikordult a kapu a vén pántjai közt, kilépkedett a lovas, fehér kendőkkel integettek utána őszhajú urak és matrónák, selyemcipős hajadon leányok, kicsike fiútestvérek, integettek amíg csak láthatták, aztán vagy visszatért, vagy vissza nem tért. De az öreg kapu azért megint kinyílt, ha szólott a tárogató – az pedig sokszor szólott. A fészekben megint megnőtt azalatt valaki..."

Mielőtt beleandalodnánk a múltidézésbe, gondoljuk végig a mikszáthi valóságot. Ebben a mindennek fölé emelkedő környezetben és hangulatban követi el az erőszakos, sem törvénytől, sem egyháztól nem féltő dölyfös Döry báró az emberrablás és kényszerítés mocsos művét papi segédlettel országbotránkoztatásra.

Mikszáth az okokat is pontosan és nagyító alatt látja. Kicsikét, nagyokét együtt. Tegyük hát mi is mikroszkóp alá a hétköznapi életet az író korában, hogy mi is tökéletesebben lássunk és fölismerjünk mindent, amit ő tár elénk. *Pusztuló nemesség* című karcolatában a címerükben medvét és bikát pingáltatott Szepsysek és Perthyek gyerekei gúnyt űznek a sovány kecskét rejtő, de nemesi címert hordozó, elszegényedett gyerek jelvényéből.

Az okos nagybácsi azzal vigasztalja kisöccsét: a bika olyan, mint a medve, a medve olyan, mint a kecske. Azaz valamennyien egyformán jók, hogy mindenestől megegyenek benneteket. Aztán az író szólal meg. "Sok év után jutott eszembe ez a történet, amikor odahaza a dűledezett Szepsy-kastély és az elhagyatott Perthy-kúria romjait láttam. A familiák elszármaztak, tönkrementek. A címerek le vannak kaparva a homlokzatról. A bika, a medve, a kecske is eltűntek, miután elébb megették gazdájukat

mindenestől. (És következik a záró mondat) És mégis bizonyos fájó szeretettel gondolhatunk csak vissza e gonosz ragadozó állatokra."

A pusztulás és pusztítás tudatos és gonosz idejét 1945 után felbolygatja a Mikszáth-i fájdalom, s ma is végigjárja az olvasót, hiszen mindez a mi korunkban teljesebben be rajtunk. Arad vármegye éppen a szabadságharc idejének egyik kifejezetten aulikus nemese, Bíró Bertalan fia bajba került a Bach-korszak idején. A nemes úr Kossuthal is rokonságban állt, hiszen Meszlényi lány volt a felesége. Mikszáth telibe találó megjegyzése nem hiányzik: "Vagy hogy éppen ezért szított a dinasztia-hoz, mert a feleségével akart kötekedni.?" A fiú bizonyos amerikai nyulakhoz, Kossuth amerikai tallérjaihoz jutott, amiért vasra verve Kufsteinbe szállították. A megbántott apa, a hűséges elindul, hogy akár a császárig fellebbezzen a gyerek szabadítása ügyében. Kempen miniszterig jutott, aki nagy ovációval várta és fogadta a császári hű nemest, s mindjárt mentegetéssel kezdte: ilyen derék apának a fia. Bíró uram közbevágot: anyai rész! Természetesen a részleteket is a miniszter mondta el, hogy azokkal a bizonyos amerikai nyulakkal, értsd, Kossuth-tallérokkal trafikált. Kötelessége lett volna, hangsúlyozta a miniszter úr, jelenteni azokkal együtt, akik ezekkel őt megkínálták. Az öreg Bíró kifakadt: feljelenteni? Az én fiam? Az a gyerek az én fiam, s kardcsörtetve otthagya az elképedt minisztert. A következő órában aztán a minisztertanácsban Kempen úr bosszankodva mondta: A magyar ember bármilyen párton legyen is, mind rebellis. A különbség, hogy melyiket több, másikat kevesebb ideig kell piszkálni, míg a "jóérzelműség" lchámlik róluk.

Tartotta-e az író a soha meg nem hirdett, de mindvégig 48-as szellemet? Őrizte-e

és őriztette-e olvasóival a hűségét házhoz, hazához, minden fennhőzás és pöz nélkül? Egyértelmű a válasz. Mikszáth szívében-lelkében nem alkudott soha. Véleménye önmagáról és képviselőtársairól is meggyőző. "Mi mamelukok jó lábón állotunk a függetlenségi párttal, én nem is tudtam másutt lenni, mint ő köztük. Ott üldögéltem velük a folyosón".

Tekintsünk már most a demokrata szín alá rejtett, szinte világpolgárrá magasodott Levelcki Molnár Pál históriájába. Hazatérvén, a száműzetés keserű kenyerének fogyasztása után, képviselőséggel is kacérkodik az amerikai demokrata. De amikor Bőr Kristóf parasztkortes a kezébe csap a nagy demokratának, hogy szervusz, Pali bácsi, itt kicsordul a pohár. Otthagytapopot, ünnepséget, fogadást, úgy elvágtat hintóján, mintha demokráciáról nem is hallott volna. Persze az író már jó előbb, az apró megjegyzésekből leszűri a lényeg, hogy ez a demokrácia máz, maszk, amit észrevétlen veteget le magáról a nagy demokrata. "Úgy vettem már ott minket, t.i. Amerikában, mintha az első hajóval jöttünk volna be. Kohó tehát Amerika is. Az első hajó. Hát ott is differencia az ilyen? Csak mindössze a kifejezésben van a különbség. Mi úgy mondjuk: Mintha Árpáddal jöttünk volna be. Ha-ha-ha az első hajón... Jóéjszakát magának, tekintetes Amerika!" És a demokraták befejező mondata az *Ugyan ereggy a Rákócziziddal* című Málnay novellából így hangzik: "A pakktáskája örökre elveszett, de egyik igazság előkerült, hogy a demokratság a magyar embernél csak hangulat és sok egyéb is csak hangulat..."

Nem akarom megkerülni, de az író különös szeretettel szólt mindig a Tót atyafiakról, fogarasi képviselő korában őszinte szívvel közeledett a románokhoz, oláhok-

hoz, és ő, aki az *Új Zrinyiaszt* és a *Szent Péter esernyőjét* megírta, teljes joggal szólhatott a zsidókérdésről is. Takargatás nélkül, tárgyilagosan, őszintén mindencsetre kevesebb és mérsékeltebb iróniával illette őket magyarjainál. Egyik kis cikkében az író egy zsidó vallású képviselővel folytat párbeszédet. A képviselő úr panaszkodik: "Egy rokonom megvett a Dunántúl czelőtt hat évvel egy paflagóniát. Azt azóta igazi mintagazdasággá változtatta. Most, hogy az agitáció folyik ellenünk, egészen elkeseredett. Áruba bocsátotta jószágát és kiköltözik az országból Bécsbe megy lakni. Nos, mit szól ön ehhez?"

- Hát csak hadd menjen az ön tisztelt rokona, Isten hírével.

- Hogy-hogy?

- Hát úgy, hogy amelyik ember elhagyja az országot, amikor itthon egy kis baj van, az csakugyan nem érdemli meg, hogy itt lakjék.

- Nem bolond kérem, hogy itt maradjon.

- Legyen bolond. Mi protestánsok, amikor üldöztek bennünket, mind bolondok voltunk, mert sokkal jobban szerettük a hazánkat, mint az okosságot."

Mohora, Mikszáthfalva és a szarvas című írásában Gajdács Pál látogatásáról, aki a zsiros Alföldről került hozzá, bemutatja az író a birtokot, amelyet úgymond összekörmölt. Pál úr minden lelkesedés nélkül először annyit mond: jó szalonnasütő hely. Az író nem lankad, vezet tovább a leki-csinylő megjegyzés ellenére még kisebb részre pap barátját, aki ott már valamivel oldottabban szólal: Ohó, ez ám az igazi szalonnasütő hely! Mikszáth fáradhatatlan s viszi új szépségek felé. Szomorú kőrifa alatt fakadó forrás kis tavánál szinte maga is elérzékenyül: ez a szép, Palkó. Gajdács némi gondolkodás után szólal: Hm, csakugyan. Mondasz valamit. A legfőlségesebb

szalonnasütő hely, melyet valaha láttam. S most az író töpreng: Ezzel a Palival nem lehet boldogulni. Ez az egész világot csak két részre osztályozza: a jó szalonnasütő helyekre és a nem jó szalonnasütő helyekre. Hanem hát ez is szempont.

Olykor ő maga is elcsodálkozik hősein, alakjain, hogy ilyen hétköznapiasak is tudnak lenni. A mohorai és horpácsi alkalmazottak ragyogóan kihasználják ő és felesége között az ellentéteket. Egyik felük az úrral, másik az úrasszonnyal tart. Ő, mert ilyenek az emberek. A húsból-vérből valók, akik azonosak a könyvek, a művek lapjainak hőseivel, mert Mikszáth nem ruházza föl különös tulajdonokkal hőseit. Azt ők vagy elnyerték valahogyan és viselik-hordozzák, az író csak veséket vizsgáló szemmel meglátja bennük a jót, de a kicsinyességeket is vegyessen.

Azt a megbízást kaptam, hogy a hagyományörző íróról fejtsen ki véleményemet. Egyik rendhagyóan izgalmas elbeszélését kívánom itt még fölemelgetni, a *Lohinai fű* című írását, melyet egyesek a krimi előfutárának tartanak. Ez a műfaj a magyar népmese és néprajz remek megjelenítésének példája, amelyben szervesen él a múlt emberciben és embercivel, de ennek a múltnak derűjét, szomorúságát végleg betemette a modern kor. A névtelen fenyegetések, levelek nyomán egy szegényes kis faluban éjszakánként föl-föl lobban a vörös kakas. Rettetésbe kerül a község népe. A nagyhatalmú vármegye kiküldi vizsgáló biztosait, derítsék fel a titkot, s bűnhődjenek a vétkesek. A valóban népmeseci fordulatokban gazdag cselekmény végül is megvilágosodik, mert szerelemföltésből lobbantak a lángok s végül a gyűjtogató is lelepleződött. A fiatal vizsgálóbíró viszont elveszítette az igazság törvényének kemény paragrafusok-

ba fogalmazható igéit, mert beleszeretett a gyűjtogatóba. Saját lován, maga nyeregében viszi a vétkest s közben a szerelmes vallo-más őszinte szavait mormogja. De a bűnöző nem kér az efajta kegyelemből. Az írtóztató szakadék szélén lecsúszik a nyeregből, leveti magát, s összetöri gyöngye testét. Más bíró elé óhajtozott állni, nem kívánt itt e földön feloldozást a fiatal vármegyei hatalmasság még őszinte vallomása után sem, hiszen ami kitudódott, annak terhet csak ő hordozhatta. A falu törvényei, a múlt kegyetlen kötelei úgy sem engednék őt boldoggá lenni. Véges-végig kíséri ezt a gyönyörű írást a tegnap minden szépsége és nyomorúsága. A babonákban élő, hagyományokban vergődő lelkek fogságának kilátástalan volta, amely egyfelől elcsodálkoztató, más oldalról vizsgálva rémséges volt. És ki az, aki ilyen éleslátással tekintett a rejtett világba? Az író, mert előtte minden megfényesedett, egyszerre két nép szokásai, a múlthoz görcsös ragaszkodás vetül elénk olymódon, ahogyan csak a legméltóbbak voltak képesek látni és vallani azokról, akik már mindenestől az övéi voltak. Mikszáth mohorai, horpácsi, szegedi, de prágai, bécsi, európai és általános emberi volt. Minden igéjében, színében, olykor varázslatos. Ő a végtelen, az időtlen, a megfoghatatlan, a csoda írója és megjelenítője. A régmúltak rejtélyein tűnődve az időről egyszer a következőket írta: "Kisfiú-koromban sehogy sem értettem a tanítást: becsüld meg fiam, az időt. Miért, mi becsülivaló van azon, ami mindig van, ingyen van és soha el nem fogyhat? Nem megy az schova, de áll örökre egy helyen... Voltaképpen csak mi megyünk, mi emberek. Egyéb minden marad."

Ha egy pillanatra elgondolkodunk a Mikszáth-kúriától nem is olyan távol, a

nagy magános *Madách* is leírta: *Nem az idő halad, mi változunk.* És itt ismét visszanyarodok Kosztolányi rátalálásához, amelyben Arany és Mikszáth rokonlelkűségét idézte. Az öregedő Arany a haldokló Toldival mondat ki örökérvényű igazságot Lajos király számára.

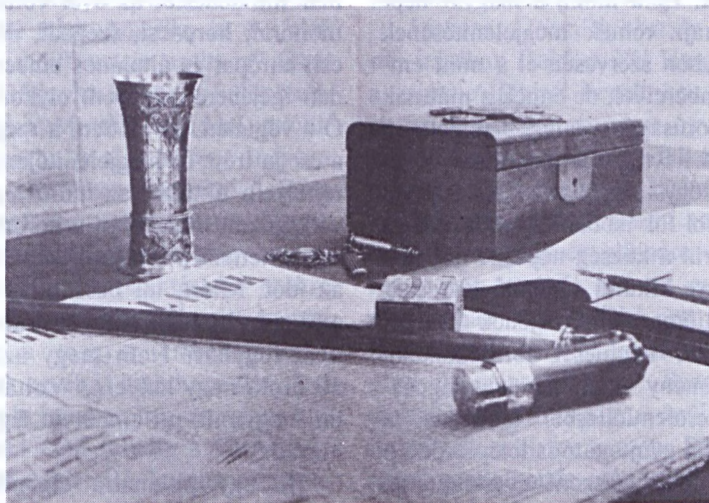
"Szeresd a magyart, de ne faragd le - szóla Erejét, formáját, durva kérgét róla: Mert mi haszna sunább, ha jól megfaragják? Nehezebb eltörni a faragatlan fát."

Ezt a magyar lelket védelmezték, ezt a szellemet, ezt a rögökbe ágyazott valóságot fogalmazták az utókor számára, együtt. S még illesszünk ide egy Ady Endrétől származó meglátást Mikszáthról, amely szép, tömör és igaz.

"Mikszáth fenomen, a legiróbb író, s egy csöppet sem poéta, de csak azok szemében nem poéta, akik a fogalmakat kölcsön veszik... Mikszáth kivételes magyar és kivételes ember. Mikszáth nem a poéták, nem az élet keresztrefeszítettjeinck az írója,

de miért legyen több, mint Mikszáth? Istenemre, ez sok, ez elég, ez gyönyörű s ezért legyünk hozzá háládatosak."

Drága, időnkét elrabló világunkban, mikor a televízió fogságában vergődő ifjúságunknak, sőt gyermekeink jórészének is – hadd mondjam el itt az értőknek: Mikszáth-olvasókönyvet kellene fiataljaink kezébe adnunk. Azokat a gyönyörű tegnapokat, hagyományokat őrző írásokat, melyekben egy pár kiscsizmával át lehet kopogni a mindenséget. Ezt tőle tanultuk. Ha megtanultuk, adjuk tovább. Ingyen vetjük, ingyen adjuk, ahogyan Krisztus tanította, s ahogyan ezt Mikszáth is megfogadta. Bocsássanak meg, de ünnepelni, emlékezni elég néhány óra, hanem tenni, dolgozni, s amiket kaptunk, tovább adni, ahhoz az élet kell. Ezt tanultam én most újraolvasván az író gondolatainak egy kis töredékét s úgy mondtam el, hogy továbbadtam, kedvderítőnek szántam valamennyiünk számára.



Mikszáth hagyatékából